

Проф. др **Ксенија Кончаревић**
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Катедра за филологију

О неким нормативистичким питањима у језику сакрума

Рад* представља покушај комплексног и систематског интердисциплинарног разматрања специфичности ортографског обликовања текстова који припадају сакралном функционалностилском комплексу, уз сагледавање њихових екстра- и интралингвистичких узрока, као и инвентаризацију и критичку валоризацију на материјалу сакралног стандарда и општејезичке норме савременог српског језика (уз елементе компаративне анализе са хрватским и бошњачким, као и руским нормативистичким решењима).

Кључне речи: теолингвистика, сакрални функционалностилски комплекс, нормативистика, општејезичка норма, сакрални стандард, ортографија, социolingвистика, савремени српски језик.

Израђивање језичке културе један је од најзначајнијих аспеката културне политике. Лингвистичка дисциплина која се бави теоријским и практичним питањима у вези са проблемима и израђивањем језичке културе, језичке норме и стандардног језика назива се језичка политика. Језичка политика бави се језичким планирањем које тежи ширењу стандардног језика и хоризонтално и вертикално, неговањем стандардног језика у свим функцијама и употребама (језичка култура), вредновањем језичких потенцијала, као и валоризовањем и изменама норме стандардног језика на свим нивоима, у свим његовим функцијама и употребама у складу са потребама друштва које опслужује (подробније в. Николић 2010: 46-49).

У савременој српској језичкој политици важно је нагласити неопходност установљења норме у сакралном дискурсу, односно у сфери комуникације и мисије Цркве. Ова проблематика, наиме, деценијама је била занемаривана или потискивана на маргине лингвистичке теорије и културне политике под утицајем идеолошких чинилаца, што се на најдрастичнији начин огледало у извесним правописним решењима која су представљала одраз милитантно атеистичке идеологије наметнуте после социјалистичке револуције. Друштвене промене до којих је у Србији и српским земљама дошло у последњој деценији прошлог века и које су се настави-

---

* Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду под насловом „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, потпројекат „Славистичка истраживања у теолингвистици“, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта 179078).

ле у новом столећу, а које између осталог подразумевају и значајан пораст религиозности и њену друштвену прихваћеност, изискују и адекватан одговор језичке политике и језичког планирања.

Изванредан пример за планско, институционално и организовано спровођење језичке политике у сакралној сфери може нам пружити пољска средина Деловање у овој области задобило је своје институционално окриље у Комисији за језик вере (*Komisja Języka Religijnego*), формираној 1999. при Президијуму Пољске академије наука у Кракову, као орган Савета за пољски језик. Задаци Комисије у нормативним документима дефинисани су на следећи начин:

- 1) анализа и оцена стања језика (овде и даље – пољског, *јрим. наша*) у верској сфери;
- 2) иницирање истраживања језика у верској сфери;
- 3) старање за правилност употребе језика у верској сфери и усавршавање културе његовог коришћења;
- 4) ширење знања о језику у верској сфери посредством организовања научних скупова и кроз издавачку делатност;
- 5) решавање, по молби Савета за пољски језик, спорних питања везаних за језик у верској сфери;
- 6) пружање помоћи верским организацијама у трагању за језиком који би био схватљив савременом човеку;
- 7) координација између Савета за пољски језик и Цркава у питањима односа према језику у верској сфери“ (*Regulamin Komisji 2008, § 2*).

Занимљиво је напоменути да ширини делокруга рада Комисије одговара и састав њених чланова. Тако, у Комисији је у периоду од 2003–2006. године било ангажовано 20 чланова, од тога 12 лингвиста, 4 теолога, један психолог религије, један философ религије, један свештенослужитељ већинске Римокатоличке цркве и један представник медијске сфере. Научне степене поседовало је 18 чланова Комисије (11 доктора наука и 7 магистара наука). Председник комисије је римокатолички свештеник и универзитетски професор Веслав Пшичина. На сваке две године Комисија организује интердисциплинарне научне скупове посвећене различитим аспектима проучавања језика вере и Цркве.

Питање приоритетних подручја у даљем развоју лингвистике у Србији умногоме је условљено спољашњим околностима. У постојећој стратегији научног и технолошког развоја у Републици Србији за период 2009–2014, усвојеној и објављеној 2009. године, лингвистике нема међу научним областима које као приоритетне могу рачунати на јачу подршку државе, а друге области, осим приоритетних, у државној стратегији се не помињу. У току дискусије о стратегији Републике Србије у области научноистраживачког развоја дат је низ сугестија како да се побољша текст предлога те стратегије бар у врло скромном делу који се односио на лингвистику и филологију. Ипак, коначна верзија текста стратегије у том делу остала је скоро иста, а према њој за Србију је, изгледа, стратешки интересантна само израда правописа, атласа (вероватно се мисли на дијалекатски атлас) и речника (вероватно због Речника САНУ, о којем постоји посебан закон) (веома утемељен критички осврт на Стратегију научног развоја са позиција потреба слаовистичке науке в. у: Пипер 2012).

Када је реч о изради правописа српскога језика, у сакралном дискурсу, односно у сфери која опслужује комуникацију и мисију Цркве, у овом погледу постоји низ нерешених питања, односно питања у којима се општејезичка ортографска норма мимоилази са праксом присутном у православним информативним гласилима, издавачким кућама, органима устројства Цркве и институцијама које делују под њеним окриљем. Нажалост, у српској средини та је пракса веома неуједначена, због чега не можемо говорити чак ни о постојању јединственог правописног стандарда који би се примењивао у сферама комуникације и мисије Цркве.

И у овом случају драгоцен оријентир и путоказ за планирање активности пружају нам искуства из развијенијих средина.

Индикативно је да је у Пољској прва монографија објављена у серији „Терминологија“ била књига «Основи правописа лексике из религијске сфере», чији су уредници председник Комисије за језик вере, свештеник и универзитетски професор Веслав Пшичина и универзитетски професор Рената Пшибилска (Przybylska, Przyczyna 2004). Монографија се састоји од два основна раздела («Писање великог слова» и «Други правописни проблеми») и додатка – списка репрезентативних примера.

У првом разделу дају се нормативистичка решења за писање следећих категорија сакралне лексике (наводимо наслове одговарајућих поглавља): *Власиџа имена; Називи џразника и џразничних дана; Називи обреда и обичаја; Називи литургијских џериода; Називи међународних и домаћих манифестација; Називи уметничких дела (књије, радови, чланци, џоејска дела, музичка дела, филмови), називи џихових делова, називи језичких сџоменика, називи докуменатија Цркве, декларација, закона, хариџативних организација и груџих џела која делују у окриљу Цркве; Називи молџава; Називи црквених служби; Називи сакраменатија (оџајсџава, свейџх Тајни); Називи звања, џиџула, црквених инџиџуџија; Називи џриџадника монаџких редова, заједница, чланова боџмољачких брајсџава; Називи инџиџуџија и сџрукџурних делова Цркве; Називи верских џокреџа; Називи чланова верских заједница; Називи сабора и груџих организованих верских сабрања; Називи сакралних објекатија; Називи доџађаја сџириолоџкоџ каракџера; Називи материјалних џредмеџа који имају каракџер верских символа и називи месџа; Писање џарафразе; Писање џридева образованих од именица.*

У руској средини први покушаји експлицирања ортографског стандарда који би се примењивао у сакралном функционалностилском комплексу појавили су се тек средином прошле деценије, као интерни приручници Издавачког одељења Московске патријаршије, који јесу доступни и широј јавности (на сајту www.gramota.ru), али немају карактер обавезности у православном издаваштву, можда и због контрадикторних решења која нуде и размимоилажења између инструктивног и речничког дела (критику в. у: Бугаева 2007: 638).

Сматрамо да је за српско црквено издаваштво и информативну делатност медијских кућа које делују под окриљем Цркве неопходно разрадити одговарајући сакрални ортографски стандард. Главни носиоци рада на пројекту разраде сакралног ортографског стандарда, чија би се структура могла конципирати по горе представљеном пољском моделу, требало би, по нашем мишљењу, да буду или Одбор за

стандардизацију српскога језика и Одељење за језик и књижевност Матице српске, уз укључивање теолога, теолингвиста, представника црквених медија и издавачких кућа, или посебна комисија за језик која би се формирала под окриљем Српске Патријаршије, а у чији састав би ушли и истакнути представници лингвистичке науке, у првом реду србистичке нормативистике.

У овом раду покушаћемо да понудимо пледоаје за расправу о ортографској норми у сакралном дискурсу српскога језика. Наиме, у србистичкој науци ова проблематика за сада је остала изван видног поља истраживача, иако постоје и фундаментални (ширење спознајних радијуса лингвистике, социолингвистике, теолингвистике), и апликативни разлози (нормативистичка актуелност) за њено дубље испитивање. Ови потоњи иницирани су, с једне стране, експанзијом издавања духовне литературе од краја 80-их година (пораст броја православних гласила, специјализованих издавачких кућа, објављених оригиналних и преводних наслова из области теологије и православне духовности у новим и репринт издањима), као и све изразитијим присуством стандардног српског језика у богослужбеном функционисању (о овоме в. детаљније: Бајић, Кончаревић 2005; Бајић 2007: 290-363), а с друге, непостојањем јединственог и непротивречног ортографског стандарда, те недорађеношћу и некохерентношћу одговарајуће норме. Овом приликом покушаћемо да сагледамо екстра- и интралингвистичке узроке оваквог стања на плану граfiјско-ортографског стандарда и норме, да размотримо валидност и оправданост конфесионално маркираних граfiјских и ортографских варијаната у сакралном, за разлику од профаног дискурса, понудимо њихову инвентаризацију и критичку валоризацију на материјалу стандарда и норме српског језика (са укључивањем за наше истраживање релевантних примера и из бошњачког и хрватског као језика практично исте или занемарљиво другачије структуре, али који се третирају као засебни идиоми у политичком, дакле и у социолингвистичком погледу), уз уочавање карактеристичних истоветности, сличности и разлика. Грађа за рад екскерпирана је из нормативних докумената – правописних приручника, ортографских речника, као и из примарних извора разних стилова (теолошки научни стил, информативно-публицистички стил у сфери црквеног издаваштва, административно-пословни стил у доменима деловања Цркве, књижевноуметнички стил реализован у текстовима из сфере православне духовности) и жанрова (библијски, патристички, богослужбени, жанрови црквених докумената) (в. *Извори*).

У разматрању проблематике која је предмет нашег интересовања почећемо од спровођења дистинкције између стандарда и норме граfiјског и ортографског обликовања текстова репрезентованих на одређеном језику. Стандардом ћемо називати систем узуалних, а нормом – систем функционалних правила тога обликовања: по речима Р. Симића, „језички стандард чини просечна, општеприхваћена форма или скуп форми које чине парцијални језички систем“ (Симић 1991: 38), док је језичка норма „скуп језичких стандарда, структурно и функционално повезаних у целину“ (Симић 1991: 39). У том смислу, можемо начелно говорити о граfiјско-ортографском стандарду на нивоу религиолекта (православног или социолеката других конфесија), који своју примену налази у обликовању текстова што маркирају религијску оријентацију и конфесионалну припадност аутора, и стандарду који

се реализује у секуларним издањима. Графијско-ортографска норма требало би, међутим, да функционално повезује оба ова стандарда, допуштајући својим ин-структивним и делиберативним карактером, односно предвиђеним алтернативним и варијантним решењима, могућност адекватног стилског раслојавања, еластичности у приступу (многоструко уместо униформности избора решења) и продуктивности (долажење до нових решења прерадом и комбиновањем постојећих, на основу валоризације ових потоњих по одређеним, јединственим и непротивречним критеријумима). Другачији карактер норме – императивни и делимитативни – аутоматски искључује флексибилност која би складно обједињавала сакрални и профани стандард у оквиру јединствене језичке норме, омогућавајући маркирање конотативне димензије саопштења у складу са религијском оријентацијом аутора и, евентуално, циљне групе којој се аутор обраћа. Идеолошка искључивост ортографске норме може се убедљиво илустровати правилима из правописа руског језика издаваних у совјетско доба, где се, рецимо, предвиђа да се, за разлику од државних, партијских, армијских и синдикалних (*Первое мая, Международный женский день, День Конституции, День авиации, День шахтера*), називи верских празника и постова доследно пишу малим словом: *рождество, пасха, масленица, святки, троицын день, николин день* (иако се присвојни придеви изведени од анропонима пишу великим словом: *Николин брај, Танина сестра, Најашина књија*), *великий пост, страстная неделя, пурим* (Розентал 1970: 26; Розентал 1971: 19; Розентал 1984: 323), да се дужности и звања поглавара и највиших великодостојника Православне цркве, инославних цркава и верских заједница такође доследно пишу са иницијалним малим словом: *папирарх, римский папа, кардинал, архиепископ* (Розентал 1970: 32; Розентал 1971: 24; Розентал 1984: 322), иако се титуле највиших државних, партијских и армијских званичника у СССР-у и социјалистичким државама пишу великим словом: *Маршал Советского Союза, Председатель Президиума Верховного Совета СССР, Председатель Союзного исполнительного веча СФРЈУ* (Розентал 1984: 321-322), или, примера ради, нормативним се проглашава писање: *по библии, по корану, по евангелију* (Розентал 1971: 19; Розентал 1984: 323), премда се, по аналогји са називима других научних, уметничких, философских дела, називи сакралних књига пишу великим словом: *Библија, Евангелие, Часослов, Четы-Минеи* (Розентал 1971: 19). Исту тенденцију, али у обрнутом смеру (фаворизовање искључиво теистичког погледа на свет), показују нека решења из *Pravopisa bosanskoga jezika*, нпр. обавезно писање великим словом именице *Bog* (и у фразеологизмима, типа: *Bog zna kako, do Boga, ne daj Bože, ako Bog da*), придева *Božiji*, свих заменичких облика који се односе на Бога: *On, Njega, Ga, Mu*, усталених замена имена Бога: *Milostivi, Samilosni, Vladar*, пророка Мухамеда: *Poslanik, Vjerovjesnik, Allahov poslanik*, али и (у хришћанском наслеђу) „вјеровјесника Исaa“ (Исуса Христа): *Otkupitelj, Spasitelj* (Halilović 1996: 17-18).

И норма, и утолико пре стандард, конструишу се како по иманентним (интралингвистичким), тако и по екстерним (пре свега социолингвистичким) критеријумима. У прву скупину, по П. Ивићу и колективу, спадају богатство језика, јасност, економичност, лепота, континуитет, реализам и чистота, а у другу – критеријуми ауторитета, географски, књижевни, аристократски (Ивић, Клајн, Пешикан, Брбо-

рић 2004: 51-61, 61-63). У складу са изнетим, нормативистичка решења која се одnose на сферу сакралног требало би доносити – почећемо од друге скупине као, чини нам се, релевантније – имајући у виду ауторитет меродавних тела у овој области, а то су не само лингвистички одбори за стандардизацију, него и највише црквене инстанце и теолошке научно-просветне институције, затим традиције „високог регистра“ и „отменог израза“ нашег књижевног језика у његовом историјском развиту – рускословенског, српкословенског и славеносрпског, као и правописна решења примењена у делима најеминентнијих представника српске теолошке мисли, духовне литературе и уметничке књижевности XIX-XX века. Од интралингвистичких критеријума у сфери ортографског обликовања сакралног текста посебно долазе до изражаја реализам (узимање у обзир постојања православног и социолекта других конфесија чији су носиоци обједињени заједничким вредносним оријентацијама и социјализацијским обрасцима; вођење рачуна о потреби аутора да ортографским средствима изврши одређени емоционално-експресивни утицај на читаоца, спроведе валоризацију или унесе додатну функционалностилску информацију у складу са теоцентричним погледом на свет) и континуитет са нормативима који нису били антитеистички маркирани, као што у руском језику чини Н. В. Соловјов у свом ортографском приручнику, пледирајући за, примера ради, писање теонима *Бої* и *Господь* великим словом уз наглашавање да овакво решење није било допуштено почев од 20-их година XX века искључиво из идеолошких разлога, или за писање титула највиших свештених лица различитих конфесија великим словом, по аналогiji са титулама највиших државних званичника (Соловьев 1997: 760, 763).

Социоллингвистички аспект конструисања ортографске норме и стандарда посебно је изражен управо у сфери обликовања сакралног текста. А. Д. Швейцер уочио је да конвенционалност (условност) везе између језичког знака и његовог денотата носи социјално детерминисани карактер (Швейцер 1976: 91). Еклатантан пример за илустровање ове законитости налазимо у историји руског старообрядничког раскола, чији је један од најзначајнијих мотива био управо филолошки – неједнако поимање природе сакралног језика и језичког знака на свим нивоима његове организације (графија, ортографија, лексика, морфологија, синтакса, фонетика, прозодија): наиме, «ревнитељи древне благочестивости» били су склони неконвенционалној, безусловној интерпретацији језичког знака (као и, два и по века доцније, поборници «имјаславија» у руској теологији и философији – уп. Мечковская 2000: 295-300), док су присталице патријарха Никона свој приступ ревизији богослужбених књига и измени црквенословенске норме базирали управо на супротном концепту – условности језичких знакова, па сходно томе и њиховој варијативности и подложности изменама (Кончаревић 2006: 152-160). Или: у средњовековној култури *Pax Slavia Orthodoxa* графемама је, вероватно због става о богонадахнутости њиховог порекла, придаван атрибут светости (о категорији светости у теистичком погледу на свет и неким њеним лингвистичким импликацијама в. детаљније у: Бугаева 2007: 9-11), што је повлачило за собом не само неприкосновеност њиховог инвентара, него и графичког облика сваке понаособ, посебно с обзиром на додатни став о њиховој иманентној семантици, независној од назива слова (Мечковская

2000: 6). Поштовање ортографске норме такође је традиционално представљало атрибут ортодоксије и ортопраксије, услед чега, рецимо, у древним требницима налазимо разрешне молитве за преписиваче који исповеда да су «сагрешили преписујући свете и божанствене списе светих апостола и Отаца по својој вољи и по неукости својој, а не како је писано» (Успенский 1996: 56), као што је и свака измена пређашњих ортографских решења доживљавана као атак на верска убеђења (о овоме сведоче полемике између старообредника и Никонових следбеника везане за измену начина писања имена Спаситељевог изазвану тежњом ка унификацији са грчком ортографијом – уп. Шахов 1998: 46). И новија пракса показује да се у сакралном дискурсу веома снажно испољава социолингвистичка законитост изведена из претходне – да конфронтација социјалних вредности код припадника одређене етносоциокултурне заједнице води дивергенцији вербалних знакова, посебно код социјално маркираних језичких јединица (Швейцер 1976: 97). У том смислу у зависности од погледа на свет и верске оријентације врши се свесно избегавање оног начина писања за који се опредељује друга, супротстављена оријентација. На пример, у руском сакралном стандарду, супротно од нормативистичких препорука о писању назива дужности и звања поглавара и највиших великодостојника Православне Цркве, инославних цркава и верских заједница малим словом (Розентал 1970: 32; Розентал 1971: 24; Розентал 1984: 322), и у совјетско доба доследно се примењивало писање сваке компоненте оваквих титула великим словом (по аналогiji са писањем назива дужности државних и партијских званичника), а такав је случај и данас, када је допуштено, али по општејезичкој норми не и обавезно, писање само прве компоненте великим словом (Соловьев 1997: 763): *Святейший Патриарх Московский и всея Руси, Его Святейшество Святейший Иоанн Павел II, Папа Римский, Блаженнейший Хризостом II, Архиепископ Новой Юстицианы и всего Кипра*. Или: у српском сакралном стандарду не признаје се правописно правило о писању вишечланих теонима искључиво са иницијалним великим словом: *Свети тројица, Свети дух, Дух свети* (Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 72; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56), већ се писање великог слова примењује на сваку компоненту (занимљиво је истаћи да савремена хрватска нормативистика такође заговара ово потоње решење: *Sveto / Presveto Trojstvo, Duh Sveti* – уп. Babić, Ham, Moguš 2005: 33). И у српском, и у руском сакралном стандарду уочава се пораст употребе великог слова у терминима везаним за чинове светости, устројство Цркве, богослужење, који се, у одсуству теолошких и интралингвистичких, може објаснити управо социолингвистичким аргументима – супротстављањем секуларном стандарду и важећој правописној норми. Конфесионалне разлике у оквиру истог језичког подручја такође могу бити извор различитих ортографских опредељења: тако, у хрватској нормативистици чин светости у вишечланим агеоантропонимима, уколико се односи на Богородицу, пише се великим словом, у складу са Њеним веома израженим култом у Римокатоличкој цркви, мотивисаним догматом о Њеном безгрешном зачећу: *Blažena Djeva Marija* (Babić, Ham, Moguš 2005: 33), док српски правописи наводе решења попут: *светија гевница Марија, ирпесветија боіомаији Марија* (Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 52), *боіорогица Марија* (Пешикан, Пижури-

ца, Јерковић 2001: 17; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 58), до којих се, очигледно, дошло у жељи за унификацијом са ортографским нормативима који се односе на писање чина светости код канонизованих Светих, типа: *їреїодобни Нифонїї, свейїи Сїефан, блажени Авїусїин* (Белић 1950: 11; Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 51; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111). Иако ова дистинкција спроведена у двама нормама има своје теолошко утемељење (Православна црква не признаје доктрину о Богородичином безгрешном зачећу), у сакралном стандарду српског језика ипак је општеприхваћено писање Њеног чина светости великим словом (*Пресвейїа, Пречисїа, Преблаїословена Дїева Мариїа*), што је мотивисано, свакако, жељом за исказивањем особитог поштовања Мајке Божије; чин светости Божијих угодника (*свейїи, їреїодобни, блажени, равноаїосїолни, їравеведни*) у поменутом стандарду пише се и малим, и великим словом (ово потоње је чешће заступљено у жанровима са изразитијим емоционално-експресивним потенцијалом, попут молитве и проповеди), што показује да опредељење за ово или оно решење не проистиче из предметно-логичке (теолошке), него из димензије модалности (односа аутора према предмету саопштења и његове конотативне димензије). У вези са последњим наведеним примерима спонтано се намећу и питања: да ли правописна норма мора бити монолитна, хомогена, општеобавезујућа за све кориснике одређеног језика, и да ли сакрални стандард мора бити унификован, дакле општеважећи за све припаднике одређене конфесије? По нашем мишљењу, одговор је у оба случаја одричан: норма треба да буде флексибилна по стратификационом критеријуму (допуштање алтернативних решења у зависности од тога да ли је реч о религиолекту или не), а стандард да показује варијабилност по ситуативном и жанровском критеријуму (предвиђање ортографских дублета у зависности од примене у званичним или неформалним ситуацијама, црквеним документима, теолошким, информативно-публицистичким, богослужбеним или књижевноуметничким остварењима). Стога нам се не чини умесном критика примене „особених правила“ у текстовима верске садржине, а пре свега у црквеним издањима, као ни паушална оцена о њиховој „приличној недоследности и неуређености“ изречена у једном ауторитетном правопису српскога језика (Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 26). Наравно, дублетна решења у истом издању или чак тексту (примере за руски језик в. у: Кондратьева 2005: 218, а аналогна тенденција присутна је и у српским издањима) сматрамо недопустивим.

У вези са ортографским стандардом обликовања сакралних текстова са социolingвистичког становишта чини нам се битним и запажање да у српској средини он до данас није разрађен на нивоу препоруке за црквене издаваче, док су се у руској средини, као што смо истакли у уводним напоменама, први покушаји његовог експлицирања појавили тек недавно, као интерни приручници Издавачког одељења Московске патријаршије, који немају карактер обавезности у православном издаваштву, можда и због контрадикторних решења која нуде и размимоилажења између инструктивног и речничког дела (критику в. у: Бугаева 2007б: 638). Ипак, одсуство уобличеног сакралног стандарда у једној и његова необавезност у другој средини могу се тумачити и настојањем да се избегне конфронтација са општејезичком нормом и потенцирање јаза између сакралног и секуларног, теистичког и

атеистичког у условима јачања позиције Цркве у посттоталитарном друштву, али и прокламовања верске и идеолошке толерантности.

И најзад, пошто је један од задатака овога рада, како смо нагостили у уводном делу, систематизација и валоризација актуелних ортографских норми и стандарда, истаћи ћемо да и овде долази до изражаја социолингвистичка димензија, будући да је за процену сваког семиотичког система битно имати у виду да ли је лице или тело које се том проценом бави неутрално, односно у позицији посматрача извана, или (и) његов корисник (уп. Швейцер 1976: 95). У нашем случају експертиза се спроводи са ове друге позиције, дакле аутор рада је истовремено и хетерокултурни информант, познавалац и корисник (у својој научној, публицистичкој, преводилачкој и редакторској делатности) сакралног граfiјско-ортографског стандарда руског и српског језика.

И. В. Бугајова као карактеристична обележја ортографског обликовања сакралног текста у савременом руском језику наводи: (а) изражено присуство ортографских дублета у складу са савременом или црквенословенском нормом, нпр. код личних имена (*Елисавета/ Елизавета, Татиана/ Татјана, Алексii /Алексей, Даниил/ Данил*), апелатива (*судия/ судья, диакон/ дьякон, игумения/ игуменья, диавол/ дьявол, келлия/ келья*), у неким морфолошким категоријама – форми инструментала једине именица треће деклинације (*кровию/ кровью, совестию/ совестью, помоцию/ помощью*), придевској промени (*честнаго/ честного, святаго/ святого, Божия/ Божиего*) и др., (б) специфичну употребу великог слова и (в) специфично писање појединих морфема, пре свега префикса на –з (типа: *безценный, безсовестный, безчинство*) (Бугаева 2007б: 637-639), док Ј. В. Кондратјева скреће пажњу на специфичности употребе великог слова (Кондратјева 2005: 218-219).

У српском језику нормативисти су такође уочили да је сакралном стандарду својствена далеко фреквентнија употреба великог слова него општејезичкој норми. Тако, у *Правопису Мајице српске* из 1993., при разматрању писања теонима, констатује се да „на правописну праксу реално утичу и тежње да се велико слово пише из поштовања, као и узуси прихваћени у верски маркираним текстовима“ (Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71), уз напомену да проблематика писања великог слова у сакралном стандарду „није предмет језикословног правописног нормирања“ (Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 75). *Правопис српскога језика. Приручник за школе* такође примећује да се „у текстовима са верском садржином (односно у онима које издаје Црква) у писању великог слова у понеком детаљу примењују особена правила (нажалост, засад, чини се, прилично недоследно и неуређено)“ (Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 26). Друга одступања од норме у сакралном стандарду нису примећена.

Наш материјал показује да се у савременом сакралном дискурсу српскога језика уочавају идентичне класе појава на које указује Бугајова. Ортографских дублета има знатно мање и слабије су разуђени по класама (*анiел/ анђео, арханiел/ арханђео, чесни/ часни, Јеванiелије/ Јеванђеље/ Еванђеље, Божиј/ Божији, Госiодња/ Госiодњеi*), што вероватно проистиче из знатно мањег удела црквенословенског елемента у српском језичком стандарду у односу на руски, као и из сужене употребе црквенословенског језика у богослужбеној пракси Српске цркве у одно-

су на Руску (увођење стандардног српског језика у литургијску употребу отпочело је у XIX, наставило се у првој трећини XX века, а пуни замах добило од 60-их година XX века – уп. Бајић, Кончаревић 2005: 378-380). Писање великог слова по специфичним узусима свакако је најмаркантнија црта сакралног дискурса, која се најчешће везује за процес онимизације неких апелатива инспирисан богословским аргументима (*Тело и Крв Христова, Отац, Син, Лојос, Црква, Сабрање, Пуноћа, свешћени Канони*, итд.), мада је у многим случајевима ова појава недовољно мотивисана и неконзистентна. Најзад, у издањима појединих православних издавачких кућа, у неким верским гласилима, оригиналним и преводним текстовима одређених аутора заступљено је морфемско писање извесних коренских (*срб-: србски, Србство, србство, Србкиња; ѿрелесина, насушињни, ѿоредка*) и афиксалних морфема (*разсрбљен, разирковиши, безсловесни* и сл.), али ову појаву склони смо да евидентирамо као црту индивидуалног ауторског стила (о њој смо писали у: Кончаревић 1994), с обзиром на то да она није узела маха у синодалним, епархијским и публикацијама просветних и научних институција Српске православне цркве. Стога ћемо се у даљем излагању задржати пре свега на специфичностима у писању великог слова.

И. В. Арнолд основано констатује да се особености ортографског обликовања тичу конотативне, а не предметно-логичке димензије исказа, односно да се њиховим посредством уноси додатна „валоризациона, емоционална, експресивна и функционалностилска информација“ (Арнолд 1999: 291). У случају текстова који припадају сакралном функционалностилском комплексу одступања од општеважећих ортографских норми у писању великог слова најчешће маркирају теистичку оријентацију аутора и уједно су срачуната на постизање одговарајућег емоционално-експресивног ефекта код читалаца. Ову тенденцију показују информативно-публицистички стил у сфери црквеног издаваштва, административно-пословни стил у доменима деловања Цркве, књижевноуметнички стил реализован у молитвеним и текстовима из сфере православне духовности, нпр.:

(1) После Свете Службе и резања славског колача уследила је величанствена славска Литија централним београдским улицама. Литију су предводили Преосвећени Епископи Митрофан, Иринеј и Атанасије, уз свештенство, свештеномонаштво и ђаконе Архиепископије београдско-карловачке. [...] Тројица Епископа, на три места на којима је Литија застајала, прочитали су литијска Јеванђеља, а затим су узношене молитве уз учешће свештенства и верног народа. На челу Литије ношени су Јерусалимски крст, икона Пресвете Богородице Тројеручице, поклон манастира Хиландара Вазнесењској цркви, звонца [...] (Лубардић, С. 2008. Духовна радост у престоници. In: *Православље* 990, 1-2).

(2) После Великог Петка, највеће трагедије човечанства, али и славе Божије, када је човек био немилосрдни судија Љубави Божијој, када је осудио на смрт Богочовека Христа, када су лаж, превара и обмана хтели да ликују над Распетим Христом, када су се небо, и земља, и подземни свет постидели недела рода људскога и тама све обузела – ево нам Дана ПРОЛАСКА и ПРЕЛАСКА Богочовека Христа из смрти у живот, из таме гроба у светлост Дана. Ево Дана над данима, Времена над временима, када Васкрсли Господ покида окове греха, смрти и ђавола (Васкршња

посланица Архиепископа пећког, Митрополита београдско-карловачког и Патријарха српског Г. Павла, 2008. In: *Светијора* 181, 5).

(3) Владико Христе Боже, Царе векова и Творче свега, благодарим Ти за сва добра која си ми дао и за причешће пречистим и животворним Тајнама Твојим. Молим Те, Благи и Човекољубиви, сачувај ме под кровом Твојим и у сенци крила Твојих, и даруј ми да се чистом савешћу до последњег даха свог достојно причешћујем Светињама Твојим на отпуштење грехова и на живот вечни. Јер си Ти Хлеб живота, Извор освећења, Давалац добара, и Теби славу уносимо са Оцем и Светим Духом, сада и увек и у векове векова. Амин (Молитве после Светог Причешћа. In: Јевтић, А. (прир.) 2004. *Молићвеник. Каноник*. Ваљево: 160).

У научним теолошким текстовима, међутим, у први план избија настојање да се писањем великог слова истакне надсазнајност, необухвативост духовних појмова и категорија, њихова коренита различитост у односу на стварност емпиријског света, премда је и у овом функционалном стилу присутна емоционално-експресивна димензија, која проистиче из самог карактера и метода богословског познања, оствариваног у богоопштењу, непрекидној лично-саборној молитвено-литургијској заједници са Богом, а она, са своје стране, не може а да се не изражава у „молитви Богу и славословљењу Његове славе и љубави и доброте и лепоте“ (Јевтић 1989: 10):

(4) Јер, истинско хришћанско православно богословље и јесте пре свега плод Божјег нама јављања и откривања и из тога насталог нашег богопознања. Богопознање и богословље је плод нашег личног сусрета са Богом Јављеним и Откривеним у Христу Исусу, у Коме је Бог засновао Свој лични однос и заједницу са човеком и родом људским. Богословље, дакле, као израз нашег познања Живог и Истинитог, *Објављеног* Бога, у најтешњој је вези са Божанским Откривењем (Јевтић, А. 1989. *Методологија богословља*. In: *Трагање за Христом*. Београд: 13).

(5) Само монархија чини и одржава јединство у тројичном Божанству, које је један Бог и Господ. Отац је извор и узрок Сина и Светога Духа; и то Отац јединога Сина и Производителј Светога Духа. Син је Син, Реч, Премудрост, Сила, Обличје, Сјај, Изображее Оца, и од Оца. Али Дух Свети није Син Оца него Дух Оца, као онај који од Оца исходи. Али је Он и Дух Сина, не стога што је од Њега, већ што кроз Њега од Оца исходи (Поповић, Ј. 1980. *Домаћика Православне Цркве, књ. I*. Београд: 161).

Ипак, модалност као параметар који у великој мери условљава опредељење за одређени начин писања није доминантна у систему чинилаца којима се регулише сакрални ортографски стандард, бар када је реч о обележавању великог слова у одређеним класама речи (пре свега агнионимима). Ова област, по нашем мишљењу, мора бити предмет нормативистичке регулативе: у њеном одсуству, наиме, долази до појава различитог писања истих ортограма не само у различитим текстовима истог жанра, него и у разним издањима истог текста (тако је, на пример, Ј. В. Кондратјева упоредном анализом двају издања невеликог текста *Благовештењској акаџијској Пресвештој Бојородици* установила четири потпуно немотивисане разлике у обележавању великог слова (Кондратјева 2005: 220-223), или, како ће показати наш наредни пример, недоследности у фрагментима истог текста:

(6) Свети арханђели и анђели, молите Бога за нас. О Херувими, и Серафими, Силе, Власти, Анђели и Арханђели, Начала, и Престоли, и Господства, молите Христа приљежно да се избавим од робовања страстима. Свети архистратизи, служитељи славе Божанске, начальници Анђела и наставници људи, просите што је корисно за нас и велику милост као војводе бестелесних сила (Петровић, Н. (прир.) 1988. *Православни молићвеник*. Београд: 65).

Узрок ортографске неуједначености у обележавању великог слова Ј. В. Кондрађева сагледава у томе што се лексика из сфере теологије и православне духовности „не посматра као посебан социolingвистички објекат, него као део једног веома широког и по класификацији аморфног фрагмента лексике, који се означава као *називље везано за религију*“ (Кондрађева 2005: 218), док И. В. Бугајова настоји да их идентификује у мешању ортографских традиција црквенословенског и савременог језика (Бугаева 2007б: 63б). Парадоксално, али ортографском шаренилу у овој области свакако, поред наведених и раније поменутих социolingвистичких узрока (свесна конфронтација са општејезичком нормом заснованом на секуларистичком концепту), доприноси и чињеница да су најчешће интервенције у нормативистичким захватима, у целини узев, везане управо за ову област ортографије: тако, према констатацији П. Ивића и колектива, у узастопним српским правописима, од Боранићевог из 1921. до најновијих, «велико слово је у појединим случајевима више пута било замењивано малим словом, па опет великим, итд.» (Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 108), као што је индикативан и податак да је у Правопису МС - МХ из 1960. било заступљено 54, а у Матичином Правопису из 1993. – преко стотину правила везаних за писање великог слова (Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 108). У једној упоредној анализи рађеној на материјалу четири правописа српског језика М. Пешикан утврдио је, између осталих, неуједначеност правила о писању великог слова у називима административних јединица Цркве, њених поглавара и у називима свештених књига (Пешикан 2006: 346-348). Како ортографске особености лексике из религијско-црквене сфере до сада нису биле предмет компаративних проучавања ни из монолингвалне, ни из конфронтационе перспективе, у даљем излагању покушаћемо да понудимо преглед постојећих решења на плану општејезичке норме у српском језику (са освртом и на хрватски и бошњачки, с једне, и руски правопис, с друге стране) и да предложимо оријентире за њено модификовање, узимајући у обзир и стање и потребе сакралног ортографског стандарда. Из техничких разлога наводићемо карактеристичне примере из мањег броја извора, али са доследним указивањем на странице у другим изворима на којима је презентирано исто правило (скраћеница ВС означава писање великим словом, МС – малим словом, а 1. ВС – писање иницијалног великог слова у вишечланом називима). На неким местима цитираћемо и образложења појединих правописних решења, пре свега оних која се разликују од преовлађујућих нормативистичких тенденција, ограђујући се у појединим случајевима од понуђене теолошке аргументације стављањем спорних формулација у знакове навода.

А. Писање теонима:

1. У политеистичким религијама:

а) за одређено биће са божанским својствима – ВС (*Зевс, Јуиџиер*), за врсту бића – МС (*саџир, нимфа, вила*) [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Пи-

журица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 57]; рус.: *муза, сирена, бес* [Розенталь 1970: 19, Розенталь 1971: 19] (у преносном или апелативном смислу); [Розенталь 1984: 306]. Норма је усаглашена и у српском и у руском језику. Сакрални стандард примењује иста правила.

б) *бої, боїиња* као врста бића – МС [Белић 1950: 11; Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 108]; *bog, boginja* [Halilović 1996: 17]; изведенице од *bog* као опште именице МС: *božanstvo, božanski*, заменице *он, његов* МС [Halilović 1996: 17]; *slavenski bog rata* [Babić, Nam, Moguš 2005: 33]; рус.: *гревнеславјанский бої ірома и молнии Перун* [Розенталь 1970: 19]. Норма је усаглашена и у српском и у руском језику. Сакрални стандард примењује иста правила.

2. у монотеистичким религијама:

а) *Бої* као „назив појма јединог у својој врсти“ ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 108; Halilović 1996: 17]; придев од именице *Bog: Božiji* ВС; сви заменички облици који се односе на Бога: *Он, Њега, Га, Ми* [Halilović 1996: 17]; рус.: „вероватно треба подржати писање *Бої* и *Госїогь*“ ВС [Соловьев 1997: 760]; *бої* доследно МС [Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 103] (образложење: „не спада у лична имена“); диференцирано писање: *бої* „као општа именица“ МС, „персонификовано“ *Бої* ВС [Симић 2006: 25]. Ни у српском, ни у руском језику норма није усаглашена. Сакрални стандард оба језика опредељује се искључиво и доследно за писање великог слова и у именици *Бої*, и у придеву *Божјију/ Божий*, и у заменицама – пре свега личним (*Он, Њега, Га, Му/ Он, Еїо, Ему*), а веома често и показним и односним (*Онај, Који, Чији/ Тоїи, Коїторый, Чей*).

б) властита имена: *Јехова, Јахве, Алах* ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 17; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 57]; *Bog, Isus, Jahve, Alah* ВС [Babić, Nam, Moguš 2005: 33]; *Allah, Jahve* [Halilović 1996: 17]; рус.: *Иисус Хрисїос, Брахма, Озирис, Асїарїи* ВС [Розенталь 1970: 19; Розенталь 1971: 14; Розенталь 1984: 306; Соловьев 1997: 759]. Норма је усаглашена и у српском и у руском језику. Сакрални стандард оба језика примењује иста правила.

в) устаљене замене имена Божијег: *Госїог, Свевишњи* ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 17]; МС: *бої, іосїог* [Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 103], *бої, іосїог, свевишњи* [Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 57] ВС: *Svevišnji, Svetoguci, Jaganjac Božiji, Otkupitelj, Mesija* [Babić, Nam, Moguš 2005: 33]; *Milostivi, Samilosni, Vladar* [Halilović 1996: 17]. Норма у српском језику није усаглашена. Руски правописи ово не експлицирају. У сакралном стандарду оба језика доследно се користи велико слово.

г) код вишечланих теонима – 1. ВС: *Свеїи троїица, Свеїи дух, Дух свеїи* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 72; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56]; *Свеїо троїсїво* [Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111]; *Sveto / Presveto Trojstvo, Duh Sveti* ВС [Babić, Nam, Moguš 2005: 33]. Норма у српском језику је усаглашена, у руском није експлицирана. Сакрални стандард у српском не признаје норму и идентичан је хрватском нормативистичком решењу, а иста ситуација је и у руском.

д) у општенијем значењу, типа: *ѿражење боја, сједињење с бојом, муслимански бој* МС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 17; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 108; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56]. Норма у српском језику је усаглашена, у руском није експлицирана. Сакрални стандард и у српском и у руском језику овакве примере не третира у смислу апстрактног значења (*ѿражење Боја* у православној духовности поима се као тежња за успостављањем личне заједнице са Њим, *сједињење са Бојом* – заједницење на основу литургијског и аскетског опита) и стога се опредељује искључиво за писање великог слова.

ђ) у фигуративним и избеледелим значењима, узречицама и изразима МС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 17; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 58] - па и: *сами бој зна, свевишњи бој, ѿсѿод ѿа њеѿов знао* [Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 108] - и: *не дај божје; аkobogda, bogami, doboga, pobogu, žalibože // ако Бог да, бојазан од Бога, Бог зна како, до Бога, не дај Воже* [Halilović 1996: 18]; рус. «у устаљеним разговорним синтагмама“ МС: *не дај бој, слава боју, ради боја*; рус. *упаси господи, господъ знает* [Соловьев 1997: 760]. Српска и руска нормативистичка решења су идентична. *Pravopis bosanskoga jezika* уводи састављено и растављено писање као критеријум разграничења. Сакрални стандард у оба језика овакве примере не третира у фигуративном смислу и опредељује се за писање великог слова.

е) бестелесне силе: а) називи врста бића – *враѿ, ђаво, соѿона, шејѿан, белај* МС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 103; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 57]; б) имена појединих таквих бића – *Луцифер, Велзевул* ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 71; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010, 57]; и (а) и (б) ВС – *Мефистѿофел, Саѿана* [Симић 2006: 25]; *ђаво* као општа именица МС, персонификовано ВС [Симић 2006: 25]; *sotona, šejtan* МС [Halilović 1996: 17]; *Арханђел Михаил* ВС [Симић 2006: 25]; рус.: *бес, диавол* Розентал [1970: 19; Розентал 1971: 19; Розентал 1984: 306]. Српска норма је углавном усаглашена, изузев што Симић 2006 предвиђа диференцијацију апстрактне и персонификоване употребе код назива појединих бестелесних сила, као и писање диференцијатора (ознаке чина у небеској јерархији) великим словом. Руска норма идентична је са српском. Сакрални стандард у оба језика у потпуности признаје норму, а колебања се срећу у писању почетног слова диференцијатора (*арханђел, херувим, серафим, анђеѿ/ арханѿел, херувим, серафим, анѿел*) и номинатора (*анђеѿ чувар/ анѿел хранитељ*); у овим случајевима сматрамо да су аргументи на страни писања малог слова, будући да се ради о чиновима бестелесних бића, а не о бићима јединственим у својој врсти.

Б. Писање теотоконима и агиоантропонима:

а) писање имена Богородице: *Бојородица, Бојомаѿи, Госѿа* – као устаљене замене имена ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 72; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 17]; „као властито име“ *Bogorodica, Djevica, Gospa* [Halilović 1996: 17]; чин светости + номинатор без властитог имена – 1. ВС: *Свеѿа ѿречисѿа, Пресвеѿа девица* (исто као код светачких имена) [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 52]; са властитим именом - МС: *свеѿа девица Марија, ѿресвеѿа бојомаѿи Ма-*

рија [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 52] (исто као код канонизованих Светих), *бојородица Марија* [Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 17; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 58]; *Vlažena Djeva Marija* ВС [Babić, Nam, Moгуš 2005: 33]; уз властито име МС: *gospa Marija, bogorodica Marija* [Halilović 1996: 17]. Српска норма је уједначена, бошњачки правопис нуди идентично основно решење, хрватски се разликује; у руском норма није експлицирана. Сакрални стандард и српског, и руског језика у сва три случаја (агномен без других компонената, чин светости + номинатор без властитог имена и са њим) опредељује се доследно за писање великог слова.

б) писање светачких имена: чин светости + име МС: *прејодобни Нифониј, свети Сисефан, блажени Августин* [Белић 1950: 11; Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 51; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111]; *sveti Anto, sveti Petar, sveti Valentin* [Halilović 1996: 25]; ВС: *Свети Сава* (образложење: „надимак (одн. чин светости – *џрим. наша*) преузима функцију личног имена“) [Симић 1991: 280; Симић 2006: 25]; *Свети Пејтар, Свети Лука, Свети Никола, Свети Сава, Блажени Јероним, Хазрејти Алија, Хазрејти Фајшма* (образложење: „атрибут *свети* уз имена светаца, као и *блажени, хазрејти*, по правилу су саставни и неиспустиви део имена и пишу се великим почетним словом“) [Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56]; два чина светости + властито име – 1. ВС: *Прејодобни мученик Теодосије* (образложење: „као вишечлани назив божанства“) [Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111]; чин светости МС + локализатор ВС: *свети Василије Острошки, свети Фрањо Асишки* [Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 16; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111]; *Свети Сава, Свети Василије Острошки* [Симић, Станојчић, Остојић, Ђорић, Ковачевић 1993: 103, Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56]; актуелни локализатор – МС, а „они из наслеђа како је уобичајено“ (ВС): *Григор Нински* [Симић 1991: 281]; номинатор уз лично име ВС: *Ајосјол Павле* [Симић 2006: 25]; дескриптор уз лично име МС *премудри Солмон* [Симић 2006: 25]; чин светости + номинатор без властитог имена – 1. ВС *Свети врач, Света браћа, Свети краљ* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 52; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56]; са властитим именом – МС: *света браћа Ђурило и Мејодије, свети краљ Милујин* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 52; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 16; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 56]; дескриптор као део имена ВС: *Оћена Марија* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 52]; дескриптор ВС („ako se zamjenjuje ime vjervjesnika Muhammeda“): *Poslanik, Vjervjesnik, Allahov Poslanik* [Halilović 1996, 18]. Српска норма је, како видимо, неуједначена у погледу писања појединих диференцијатора – чина светости и дескриптора; бошњачка спроводи дистинкцију по конфесионалној основи; руска не даје експлицитна упутства. У сакралном стандарду чин светости (*свети, џраведни, џрејодобни, мученик, великомученица, блажени, равноајосјолни* и сл.) у руском се доследно пише малим, у српском и малим и великим словом; дескриптор (*Велики, Милосјиви, Златоусји, Освећени*) у оба стандарда обавезно се пише великим словом, што важи и за локализаторе (*Ејићанка, Кроншјайски, Ајориј*), агномене (*Бојоносац, Победоносац, Узорешјелњица, Бојојримац*), етноиме (*Грк, Персијанац, Рус* – и у руском: *Грек, Персијанин, Рускиј*,

без обзира на општејезичку норму која писање етнонима прописује малим словом), док се титула (*ѿаѿријарх, ѿаѿа, цар*) пише малим словом, с тим што се у комбинацији са локализатором у руској традицији ова потоња компонента пише великим словом (*патриарх Константинопольский, папа Римский*), а у српској малим.

В. Писање хеортонима:

а) једночлани – ВС: *Пасха, Божић, Ђурђевдан* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 49]; *Воџић, Ускрс* ВС [Babić, Нам, Могуш 2005: 34]; б) вишечлани – 1. ВС *Свѣѿи арханђел Михаило* [Белић 1950: 13; Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 51; Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 111]; *Свѣѿи Никола* [Љубеновић 1985: 474]; *Велика ѿосѿојина, Велики ѿѣѿак, Велики ѿосѿ, Свѣѿа ѿри јерарха, Свѣѿѿх чеѿѿргесеѿ мученика, Часне верѿе, Свѣѿи Кузма и Дамјан* [Симић 2006: 39; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 21; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111]; *Sveti Nikola* [Babić, Нам, Могуш 2005: 34]; *Hadžijski bajram (Kurban-bajram), Lejletul-kadr* [Halilović 1996: 25]; рус.: и једночлани и вишечлани МС - *рождество, пасха, масленица, святки, троѿѿѿн день, николин день, великиѿ пост, страстнаѿ неделя, нурим* [Розенталь 1971: 19; Розенталь 1984: 323]. Српска норма је уједначена, нудећи идентична решења као и хрватска и бошњачка; прихваћена је и у сакралном стандарду када је реч о писању једночланих хеортонима, док код вишечланих у неким случајевима – махом за највеће празнике и постове – преовладава писање сваке компоненте великим словом (*Велика Госѿојина, Велики Пеѿак, Велики Посѿ*). Руска норма за сакрални стандард је неприхватљива, те се он опредељује за дијаметрално супротна решења (писање једночланих и сваке компоненте вишечланих хеортонима великим словом).

Г. Писање еклисионима:

а) без детерминатора *храм, црква, манастир* - 1. ВС *Свѣѿи Никола* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 51; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 66]; *Sveti Petar* [Babić, Нам, Могуш 2005: 36]; и „*Svetom Anti*“ [Halilović 1996: 25]; б) са детерминатором - МС: *crkva svetog Antuna, crkva svete Lucije* [Babić, Нам, Могуш 2005: 35]. Руска норма није експлицирана. Српска норма је уједначена, хрватска нуди идентична решења, бошњачка одступа по томе што предвиђа писање еклисионима у наводницима. Сакрални стандард и српског, и руског језика практикује писање иницијалне компоненте еклисионима великим словом; у српском се често налази и на писање других диференцијатора (чина светости) великим словом, типа: *Храм Свѣѿоѿ Јована Милосѿѿѿвоѿ, Манастир Преѿодобне Меланије Римљанке*, али та пракса није општеприхваћена.

Д. Писање титула свештених лица: *Ваѿа свѣѿосѿѿѿ, Ваѿе високоѿреосвѣѿѿенсѿѿво, Њеѿова свѣѿосѿѿ* 1. ВС [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 75; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 26; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 113]; *Vaša preuzvišenosti* [Halilović 1996: 34]; свака компонента ВС: *Svetost, Vaša Svetosti, Uzoritost, Vaša Uzoritosti, Njegova Uzoritost* [Babić, Нам, Могуш 2005: 37]. Српска норма је унифицирана и идентична са бошњачком, руска није експлицирана, а у сакралном стандарду оба језика примењује се решење заступљено у хрватској норми (*Ваѿе Преосвѣѿѿенсѿѿво, Њеѿова Свѣѿосѿѿ*).

Ђ. Писање звања верских поглавара - МС: *пaпирjарx, пaпa, реис-ул-улема, владика, епископ* (рестриктивна одредба – неправилно је писање ВС у *Њејова Свећосп Пaпирjарx, Свeћи Ошaц Пaпa* [Пешикан, Јерковић, Пижурица 1993: 76; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 26; Љубеновић 1985: 381]); МС без рестриктивне одредбе [Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 73]; ВС *Паpa, Паpин* [Babić, Ham, Moguš 2005: 37]; са властитим именом МС: *паpa Ivan Pavao; Паpина molitva // molitva паpa Ivana Pavla* [Babić, Ham, Moguš 2005: 37]; „звања верских поглавара највишег реда употребљена самостално могу се, али не морају“, писати 1. ВС: *Паpa, Reisul-ulema* [Halilović 1996: 34]; уз властито име МС: *reisul-ulema Џаушевић* [Halilović 1996: 34]; рус. МС: *пaпирjарx, римский пaпa, кардинал, архиепископ* [Розенталь 1970: 32; Розенталь 1971: 24; Розенталь 1984: 322]; звања највиших духовних лица различитих конфесија – свака компонента ВС: *Пaпa Римский, Муфтий Азербaјджанский* [Соловьев 1997: 763]. Српска норма је уједначена, различита од бошњачке и хрватске, руска је неуједначена. У сакралном стандарду и српског и руског језика преовладава писање сваке компоненте звања верских поглавара, употребљених и самостално и у комбинацији са властитим именом, великим словом.

Е. Писање назива административних јединица Цркве и других верских заједница: (а) МС „у значењу административно-територијалне јединице, а не и установе“: *пeћкa пaпирjаршjа, сењска бискупшjа* [Симић 1991: 285-286]; *ејархија Хвосно* [Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 109]; *јeлашка жупа // жупа јeлашка* [Halilović 1996: 22] (б) 1. ВС „у значењу установе“: *Ваљевско-шабачка ејархија* [Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 109; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 21; Симић 2006: 33-34]; *Загребачка жупанија, Врхбосанска надбискупшjа* [Babić, Ham, Moguš 2005: 35]. 1. ВС пише се и у називима управних органа Цркве: *Свeћи синог* [Симић, Станојчић, Остојић, Ћорић, Ковачевић 1993: 111; Симић 2006: 34], као и у називима верских организација и удружења: *Хришћанска младеж* [Симић 2006: 34; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 111]. Српска норма је уједначена, са идентичним решењима у хрватском и бошњачком правопису. Руска норма није експлицирана. У сакралном стандарду углавном се не врши диференцирање по географском и јуридичком критеријуму; у српском језику преовладава писање иницијалног великог слова (у *Жичкој ејархији, Ејархија жичка*), мада се вишечлани називи највиших инстанци црквене управе најчешће пишу великим словима у свакој компоненти, типа: *Свeћи Архијерејски Сабор, Свeћи Архијерејски Синог, Ејархијски Управни Одбор*, што нема упориште у општејезичкој норми. У руском језику преовладава писање великих слова у свакој компоненти назива како административно-територијалних јединица, тако и органа управе у Цркви: *Архиепископия Самарская и Сызранская, Священный Собор, Священный Синод, Епархиальное Управление*, по аналогiji са правилом о писању назива највиших државних органа [Розенталь 1970: 27], а исто важи и за верска удружења (типа: *Русское Православное Христианское Студенческое Движение*), премда ово потоње нема упориште у општејезичкој правописној норми [Розенталь 1970: 27-29; Розенталь 1971: 19-21]. Могуће је да је у сакралном стандарду српског језика, код писања назива органа управе у Цркви, дошло до преузимања решења из руског правописа. Остала решења из сакралног стандарда

која се не подударају са нормом вероватно су инспирисана социолингвистичким разлозима (конфронтација са секуларном вредносном оријентацијом, настојање да се ортографским путем истакне неприкосновеност органа црквене управе и обавезујући карактер њихових одлука за клир и лаикат).

Ж. Писање назива припадника религија: *хришћани, муслимани, назарени* МС [Белић 1950: 16; Пешикан, Пижурица, Јерковић 2001: 18; Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 109; Пижурица, Дешић, Остојић, Станојчић 2010: 59]; *Musliman* ВС „као етнички назив, углавном замењен са Бошњак“; *musliman, kršćanin* МС [Halilović 1996: 20]; рус.: *христјанин, мусуљманин* МС [Розентал 1970: 32]. Српска норма је уједначена и идентична са руском, норма из бошњачког правописа уводи диференцијацију према критеријуму мешања етничког и конфесионалног елемента. Сакрални стандард и у српском и у руском језику доминантно поштује норму, с тим што на нивоу индивидуалног ауторског израза срећемо писање иницијалног великог слова у називима припадника властите конфесије (*Хришћанин, Православац*) као средство емоционално-експресивног, али и идеолошког маркирања.

Неки типови агинима остали су изван посебне нормативистичке регулативе, што значи да се подводе под решења вишег реда (нпр. писање агиотопонима у потпуности се регулише правилима писања топонима, писање иконима подводи се, имплицитно, под писање назива уметничких дела). У сакралном стандарду у неким случајевима пожељно је понудити експлицитна правописна решења, посебно уколико се ради о ужим, малобројнијим класама агиотопонима и онима код којих наилазимо на већу разубојеност у погледу структуре. Тако, на пример, у класи иконима, где срећемо шаренило у погледу ортографских решења, предложили бисмо писање иницијалног великог слова локализатора (типа: *Влахернска икона Пресвете Богородице*), предметног диференцијатора (*Тројеручица, Седмострелна, Неувенљиви цвети*), сужејног диференцијатора (*Рођење свештој Јована Крститиља, Јављање Пресвете Богородице њрејодобном Серџију, Неочекивана радоси*); код цитатних диференцијатора предложили бисмо и стављање знакова навода („*Пресвета Царица*“, „*Тобом се радује, Благодатна*“), а код симболичких – писање сваке компоненте великим словом (*Неојављива Кујина, Неиспијна Чаша*). У неким случајевима, који се опет тичу мањег броја специфичних примера, такође је потребно експлицитирати одговарајуће ортографско правило, на пример: у класи агиоантропонима предложили бисмо писање номинатора (*Њрезвиштер, Њакон, Њрибун, химноираф*) малим словом, као и агномена - имена мотивисаних догађајима или дејствима која су прославила њихове носиоце (*ојшелник, ѡусишњак, безмолвник, зайворник*), изузев уколико се семантички они приближавају категорији дескриптора (*Богослов – „опитан у богословствовању“, Философ – „мудрољубив“*), дакле када долази до онимизације апелатива с обзиром на њихово преузимање функције индивидуализације личности.

Значај и вредност проучавања специфичних одлика ортографског обликовања текстова сакралног функционалностилског комплекса проистиче не само из слабије проучености ове проблематике у лингвистичкој теорији, варијабилности и недовољне разубојености нормативистичких решења, него пре свега из значаја и вредности самих ових текстова као културолошког и социјалног феномена који ре-

презентује теистичко (у нашем случају православно хришћанско) виђење света. У овом раду покушали смо да проблему приступимо интердисциплинарно, повезујући не само његове интра- и екстралингвистичке (пре свега социолингвистичке) димензије, него укључујући и теолошку перспективу, релевантну за комплексно сагледавање већег броја питања у оквиру теме. Наш основни налаз је да сакрални ортографски стандард у српском језику показује изванредан ниво нормираности, иако се многа решења у њему примењују спонтано и интуитивно. Ипак, принципе и решења ортографског обликовања текстова из сакралног функционалностилског комплекса потребно је из више разлога и експлицитирати, са предлагањем потенцијалних варијантних решења која би се примењивала у зависности од стилских карактеристика и жанра сваког конкретног текста. Тиме би се омогућило да се нормативистичка решења примењују систематски, а допринело би се и њиховом осмишљавању, тј. постала би јаснија њихова функција и начин на који се остварују. Следећи корак представљало би осмишљавање и конструисање нових решења и принципа на којима се та решења базирају на нивоу општејезичке норме, уз могућност њихових модификација у односу на сакрални стандард, опет у смислу обезбеђивања флексибилности у њиховој примени у зависности од интенције аутора и стилско-жанровских одлика сваког конкретног текста. Чини нам се неоспорним да је темељна разрада општих принципа и њихова операционализација у конкретна решења најбољи пут за унапређење праксе ортографског обликовања текстова који припадају сакралном функционалностилском комплексу, за подизање квалитета црквених издања као значајне конституенте српске националне културе, као и за постизање што адекватнијег третмана културолошко-религијски маркираних појава и елемената у ортографској норми српскога језика.

Литература

- Арнольд, И. В. 1999. *Графические стилистические средства*. In: Арнольд, И. В. (ред.) *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность*. Санкт-Петербург: 290-305.
- Babić, S, Nam, S, Moguš, M. 2005. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb.
- Бајић, Р. 2007. *Бојослужбени језик у Српској православној цркви (прошлост, савремено стање, перспективе)*. Београд.
- Бајић, Р, Кончаревић, К. 2005. Српски језик у литургијском функционисању: стање и перспективе. In: *Српски језик* 10/1-2, 377-401.
- Белић, А. 1950. *Правовис српскохрватској књижевној језика*. Београд.
- Бугаева, И. В. 2007. *Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ*. Москва.
- Бугаева, И. В. 2007. Графическая и орфографическая нормированность текстов религиозной сферы. In: Иншаков, О. В. (ред.) *Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов*. Волгоград: 635-640.
- Бугаева, И. В. 2007. *К вопросу о методологических и теоретических основах изучения религиозной коммуникации*. In: Мясинин, А., Бугаева, И. В., Плисов, Е. В. (ред.) *Церковь и проблемы современной коммуникации*. Нижний Новгород: 39-53.
- Ивић, П, Клајн, И, Пешикан, М, Брборић, Б. 2004. *Српски језички приручник*. Београд.
- Јевтић, А. 1989. *Методологија бојословља*. In: *Трајање за Христом*. Београд: 5-26.
- Кондратьева, Е. В. 2005. *К вопросу об упорядочении орфографического оформления церковных печатных изданий*. In: Бугаева, И. В. (ред.) *Церковнославянский язык: история, исследование, преподавание*. Москва: 217-224.

- Кончаревих, К. 1994. Српски, србски, сербски (на појаву насилног преправљања правописа). In: *Нова Искра* 8, 30-31.
- Кончаревих, К. 2006. *Руско старообредништво кроз ѓризму линџвокулџурологије*. In: *Црквене ситудије* 3, 143-172.
- Љубеновић, К. 1985. *Како се ише. Правойисни речник срџскохрвајској књижевној језика са сџручном итерминологијом*. Горњи Милановац.
- Мечковская, Н. Б. 2000. *Язык и религия*. Москва.
- Николић, М. 2010. *Теорија језичке кулџуре*. Београд.
- Пешикан, М. 2006. Поређење понуђених правописних правила. In: Брборић, Б, Вуксановић, Ј, Гачевић, Р. (прир.) *Срџски језик у нормативном ојлегалу*. Београд: 343-364.
- Пешикан, М, Јерковић, Ј., Пижурџца, М. (прир.) 1993. *Правойис срџскоја језика*. Нови Сад.
- Пешикан, М., Пижурџца, М., Јерковић, Ј. 2001. *Правойис срџскоја језика. Приручник за школе*. Београд – Нови Сад.
- Пижурица, М., Дешић, М., Остојић, Б., Станојчић, Ж. 2010. *Правойис срџскоја језика*. Нови Сад.
- Пипер, П. 2012. Перспективе српске славистике. In: *Славистџика* 16, 80-86.
- Przybylska, R., Przyuczyna, W. 2004. *Zasady pisowni słownictwa religijnego*. Tarnów.
- Regulamin Komisji 2008: Regulamin Komisji Języka Religijnego, § 2, <http://www.rjp.pl/?mod=kr&type=jrel> (стање на дан 24.01.2008).
- Розенталь, Д. Э. 1970. *Вопросы русского правописания*. Москва.
- Розенталь, Д. Э. 1971. *Справочник по правописанию и литературной правке*. Москва.
- Розенталь, Д. Э. 1984. *Прописная или строчная? Опыт словаря-справочника*. Москва.
- Simić, R. 1991. *Srpskohrvatski pravopis. Normativistička ispitivanja i ortografiji i ortoepiji*. Beograd.
- Симић, Р. 2006. *Срџски иравойис*. Београд.
- Симић, Р, Станојчић, Ж, Остојић, Б, Ћорић, Б, Ковачевић, Б. 1993. *Правойис срџској језика са речником*. Београд – Никшић.
- Соловьев, Н. В. 1997. *Русское правописание. Орфографический справочник*. Санкт-Петербург.
- Успенский, Б. А. 1996. Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка. In: *Язык и культура. Избранные труды, т. II*. Москва: 29-58.
- Halilović, S. 1996. *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo.
- Швейцер, А. Д. 1976. *Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы*. Москва.
- Шахов, М. О. 1998. *Философские аспекты староверия*. Москва.

Ксения Кончаревич

О некоторых вопросах нормативистики в языке сакрума

В статье предлагается комплексное и системное описание специфических особенностей орфографического оформления текстов, принадлежащих сакральному функционально-стилевому комплексу современного сербского языка. Помимо их инвентаризации на материале сакрального стандарта и общеязыковой нормы сербского языка в сопоставлении с актуальной хорватской, босняцкой и русской нормой, выявления характерных тождеств, сходств и различий, автор пытается также рассмотреть оправданность профессионально маркированных орфографических вариантов в сакральном, в отличие от профанного дискурса, а также экстра- и интралингвистические причины их наличия. Проведенное исследование позволяет говорить об определенном уровне нормированно-

сти сакрального графического и орфографического стандарта в сербском языке, хотя во многих случаях к оформлению соответствующих текстов приступают спонтанно и интуитивно. Принципы и решения орфографического оформления текстов, относящихся к сакральному функционально-стилевому комплексу, нуждаются в экспликации, с учетом возможных вариантных решений соответственно стилевой и жанровой принадлежности любого конкретного текста.

Ключевые слова: теолингвистика, сакральный функционально-стилевой комплекс, нормативистика, общеязыковая норма, сакральный стандарт, орфография, социолингвистика, современный сербский язык.